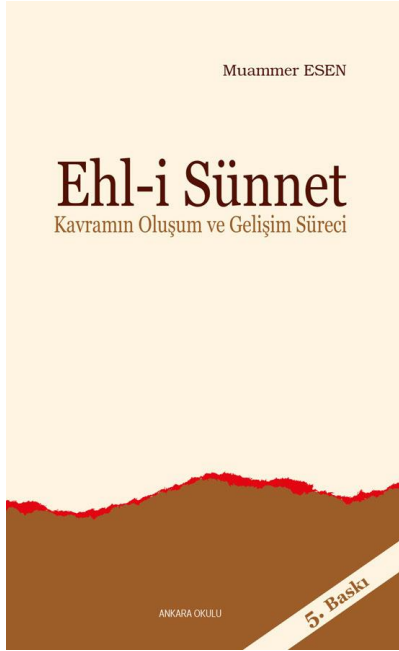

Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci

Muammer Esen, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Baskı,
2019, 208 s.

Refika Aktaş*

Dinin anlaşılması noktasında farklı siyasî, itikadî, ictimâî, iktisadî, coğrafi ve tarihî faktörlerin etkisiyle meydana gelen farklılaşmaların sistematikleşmesi ve kurumsallaşarak düşünce tarihinde derin izler bırakması neticesinde mezhep dediğimiz beşeri oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Sünnet ise İslam'ın itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri şeklinde tanımlanan mezhep kavramının sınırlarını, itikadî, fikhî ve tasavvufî boyutta farklı bileşenleri barındıran şemsiye kavram ve üst kimlik olması sebebiyle aşmaktadır. Hâricilik, Mürcie, Şia, Mu'tezile, Eş'arilik ve Mâtüridilik gibi hakkında fazlaca araştırma yapılan

mezheplerin dışında geçmişte ve günümüzde pek çok çalışmaya konu edilen, belirli bir zaman, mekân ve şahısla sınırlandırılması zor bir

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye/refika.aktas@student.asbu.edu.tr/ orcid.org/0000-0002-8720-0640.

yapı olarak Ehl-i Sünnet ile ilgili akademik mecrada pek çok eser yayınlanmıştır. Türkiye'deki çağdaş ilahiyat araştırmaları özelinde düşünülecek olursa 2000'li yıllara kadar az sayıda tez, makale, tebliğ ve kitap yayınlandığı ancak bu dönemden sonra Ehl-i Sünnet ile ilgili özellikle akademik çalışmaların her sene artarak çoğaldığı görülmektedir. Bu çalışmada tanıtımına yer verilecek olan kitabın basılmamış hali olan ve 1995 yılında savunulan doktora tezi, 2000'li yıllar öncesinde sınırlı sayıda hazırlanan çalışmalardan biri olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Hazırlanan bu doktora tezinin ilk baskısının ise 2009 yılında yapıldığı görülmektedir. Buradan yola çıkılarak kitabın doktora tezi olarak savunulduktan on dört sene sonra basılması, 2000'li yıllardan sonra Ehl-i Sünnet'e olan ilginin artması ve bu ilginin gereği olarak Ehl-i Sünnet hakkında hazırlanan çalışmaların sayısının da artması bağlamında yorumlanmaktadır.

Değerlendirmesine yer verdiğimiz eser, Prof. Dr. Muammer Esen tarafından 1995 yılında, Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu danışmanlığında tamamlanan, *Ehl-i Sünnet Kavramının Doğuşu ve Sünnî Anlayışlar* başlıklı doktora tezinin yeniden gözden geçirilmiş ve 2019 tarihli beşinci baskısı olan *Ehl-i Sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci* başlıklı kitabıdır. Eserde dikkatimizi çeken ilk husus, başlığının dış kapakta ve iç sayfada birbirinden farklı şekillerde yer alması olmuştur. Dolayısıyla kapakta *Ehl-i Sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci* olarak yer verilen başlık, iç sayfada *Ehl-i Sünnet Kavramın Doğuşu ve Gelişim Süreci* şeklindedir. Çalışma, İslam düşünce geleneğinde oldukça fazla kullanılan ancak buna rağmen delaleti de bir o kadar belirsiz olan, farklı gruplar ve bu grupların farklı görüşleri dâhilinde anlaşılmaya çalışılan Ehl-i Sünnet ile ilgili bir kavram analizi olması sebebiyle önemli bir çalışmadır. Eserde yazar, araştırmasındaki amacını Ehl-i Sünnet'in başlangıçta nasıl anlaşıldığını, nasıl bir tarihi süreç içinde doğup geliştiğini, bu süreç içinde ne gibi anlam kaymalarına uğradığını ortaya koymak şeklinde ifade etmektedir. İslam kültürünün en önemli bölümünü oluşturan ve pek çok insanın kendisini nitelediği kavram olan Ehl-i Sünnet'in neyi ifade ettiğine yönelik böyle bir çalışmaya kültürel açıdan da ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. (s.7) Bu noktada müellifin, eserin akademi camiasının yanında toplumsal ve düşünsel olarak da karşılık bulmasını beklediği anlaşılmaktadır. Esen'in bu eserinin, hakkında birçok tez,

makale, tebliğ ve farklı mahiyette çalışmalar bulunan Ehl-i Sünnet'e teşekkül sürecini de göz önünde bulundurarak kavramsal analiz boyutunda belli bir ölçüde açıklık getirmesi sebebiyle ilgiyi hak ettiği düşünülmektedir.

Çalışma; Önsöz, Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlıkları dışında üç bölümden oluşmaktadır. Önsöz başlığında yazar, kavramın tarihi sürecini tespit etmeye yönelik çabasının gereği olarak gerçekleştirdiği literatür taramasındaki çeşitlilikten, bu tarama sırasında uyguladığı ihtiyatlı tavırdan ve içeriğe dair dikkate aldığı usûlden bahsetmektedir. (s.7) Kendi içerisinde dört başlıktan oluşan Giriş bölümünün ilk iki başlığı altında Hz Peygamber'in son günlerinden başlayarak Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik yaptığı dönemlere ve bu dönemlerde yaşanan siyasi olaylara Emevî- Hâşimî siyaset çekişmesine, Emevî asabiyetçiliğinin sebep olduğu siyasi sorunlara tarihi rivâyetler ışığında değinilmektedir. Ehl-i Sünnet'in diğer İslam mezhepleri gibi ilk dönem siyasi olaylarına tepki olarak kendi benliğinin farkında büyük bir akımı oluşturduğu ifade edilmektedir. (s.10) İlk dönem siyasi olayları hakkında mezheplerin fikirlerine yönelik değerlendirmelerde bulunulurken Ehl-i Sünnet'e ait olduğu kabul edilen görüşlere de yer verildiği görülmektedir. Dört halife dönemi ve devamında gelen Emevîler döneminde ortaya çıkan siyasi olayların itikadî görüş farklılıklarının ortaya çıkmasını tetiklediği ve devamında mezhepleşme sürecini başlattığı vurgulanmaktadır. Ehl-i Sünnet anlayışının kendisinden önce ortaya çıkan ve çoğunluğu temsil etmeyen marjinal mezheplerden sonra mutedil zümrelerin temsilcileri olarak daha sonra tarih sahnesine çıktığı belirtilmektedir. (s.35)

Giriş başlığının üçüncü alt başlığı olan "Sorun" başlığı altında, tam anlamıyla tanımlanabilmesi oldukça zor olan Ehl-i Sünnet'i oluşturan grupların Selefiyye, Eş'âriyye ve Mâtürîdiyye gibi zümreler olduğu belirtilmektedir. (s. 37) Dolayısıyla burada yazarın, Ehl-i Sünnet'i kelamî boyut merkezinde algıladığı anlaşılmaktadır. Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat terkihi içinde yer alan "sünnet" ve "cemaat" kavramlarının anlam çerçevelerinin değerlendirilmesi ve açıklık getirilmesinin amaçlandığı birinci bölüm, "Sünnet, Bid'at, Cemaat Kavramları Bağlamında Ehl-i Sünnet- Ehl-i Bid'at İlişkisi" başlığını taşımaktadır. İlk olarak "sünnet" kavramına, bu kavramın lügat anlamı ve ıstılah

anlamı arasındaki ilişkinin mahiyetine, beraberinde her iki anlam çerçevesinde kullanıldığı belirli noktalara temas edilmektedir. (s.42-53) Ehl-i Sünnet'in ifade ettiği terim anlamının tanımlanması ve anlaşılmasındaki farklı yaklaşımları etkilediği gerekçesiyle bu kavrama bazı zümreler tarafından yüklenen anlamlara değinilmektedir. (s.54-60) Fikrî ve amelî birlikteliği ifade eden "sünnet" kavramının aksini ifade ettiği gerekçesiyle "bid'at" kavramına, ter kibin içerisinde siyasî ve sosyal birlikteliği ifade ettiği dolayısıyla da "cemaat" kavramına dair analizlerin yapıldığı görülmektedir. Bu bölümün muhtevassından yola çıkılarak Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat ter kibinin içerisindeki kavramların ter kibin kapsamı ve sınırlılığı bağlamında kavramın bütünüyle olan anlamsal ilişkisi üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet kavramının doğuşunu, süreç içerisinde ilk olarak ne zaman ve hangi anlamda kullanıldığını, ne gibi anlam kaymalarına uğradığı noktasında önemli analizlerin bulunduğu "Ehl-i Sünnet Kavramı" başlıklı ikinci bölüm, içerik olarak kitabın en uzun bölümüdür. Giriş bölümünde Ehl-i Sünnet'in kelamî alt bileşenlerden oluştuğu ifade edilmiş olmasına rağmen bu bölümde Sünnî yapılanmanın fikhî, itikadî ve siyasî boyutlarının tarihsel süreç içerisinde ele alınmasının kavramın açıklık kazanmasını sağlayacağı belirtilmektedir. Bu şekilde bir yaklaşımla yazar, Ehl-i Sünnet'in mezhepleşme sürecinin daha net görüleceğini beraberinde tanımlamasının ve anlaşılmasının da kolaylaşacağını düşünmektedir. (s.80) Pek çok boyutu ve alt aidiyetleri olan tarihsel süreçte uzun bir dönemde tezahürleri görülen bir oluşumun tam olarak teşekkülü ve mezhep olarak ortaya çıkışına ısrarla vurgu yapılması sonuç bölümündeki bazı iddialardan farklılık arz etmektedir.

İkinci bölümde ayrıca ilk dönemlerde gerçek anlamda bir bilinçten uzak olan, geniş muhafazakâr kitleyi oluşturan ve bir tepki hareketi olarak varlığını sürdüren Sünniliğin temelinin her zaman mevcut olduğu, bu temel sayesinde tarihteki gerçek zaferine ulaştığı vurgulanmaktadır. (s.93) İlk İslam cemaatini oluşturan sahabenin ve onların içindeki dört büyük halifenin çizgilerinden dolayı daha sonra kesin şeklini alacak olan Ehl-i Sünnet içerisinde mütalaa edilebileceği belirtilmektedir. (s.94) Her mezhebin kendini Hz. Peygamber'e dayandırma gayreti içinde olduğu Ehl-i Sünnet'in de bu konudaki çabası-

nın açık bir şekilde görüldüğü ve buna en layık olanın da Ehl-i Sünnet olduğu vurgulanmaktadır. (s. 95) Ehl-i Sünnet'in bir mezhep olabilme hüviyetine kelimî konuların tartışılması ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir metot olarak kelamî inanç meseleleri için kullanmaya başlamasıyla birlikte ancak kavuşabildiği ifade edilmektedir. (s.101) Sünniliğin, sahabenin özellikle dört büyük halifenin siyasi uygulamaları/sünnetleri, itikadî görüşleri ve amelî sünnetlerini ele almak suretiyle farklı boyutlarının meydana geldiği belirtilmektedir. İkinci bölümün alt başlığı olan "Ehl-i Sünnet Düşüncesinin Tarihî Süreç İçindeki Oluşumu" başlıklı bölümde Sünnî oluşumun fikhî ve itikadî yönlerine belirli isimler üzerinden değinilmektedir.

Eserin son bölümü olan üçüncü bölüm, "Bir Mezhep Olarak Ehl-i Sünnet" başlığını taşımaktadır. Bu bölümün başlangıcında Eş'arî (ö.324/935-36) ve Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) işin içerisine girmesi ile Sünnî kelamın daha çok geliştiği ve hicri üçüncü asırda Ehl-i Sünnet'in mezhep olma hüviyetine kavuştuğu vurgulanmaktadır. (s.169) Üçüncü bölümün ilk alt başlığı olan "İtikadî Mezheplere Genel Bir Bakış" başlıklı bölümde itikadî mezheplerin ortaya çıkış sürecine dair Giriş başlığında etraflıca değinilen hususların tekrar daha yüzeysel bir şekilde ele alındığı görülmektedir. (s. 170-171) Burada eserin asıl konusu olan Ehl-i Sünnet 'in kavramsal analizinden uzaklaşarak çeşitli râvilerin iftirâk rivâyetlerine ve bu rivâyetler ışığında yapılan farklı mezhep tasniflerine yer verilmektedir. (s. 172-181) Devamında mezheplerin iç içeliği meselesi, İslam mezheplerinin kendi aralarında fikir birliğine sahip olmadıkları bazen farklı ekollerle yakınlaştıkları göz önünde bulundurularak belirli konular dâhilinde üç madde ile örneklendirilmektedir. (s.183) Son bölümün ikinci alt başlığı ise "Bir Mezhep Olarak Ehl-i Sünnet'in Tanım ve Tesbiti" şeklindedir. Bu noktada kelamcı Sünnîler olarak tanımlanan belirli isimlerin ve As-habu'l-Hadis olarak belirtilen zümrenin Ehl-i Sünnet tanımlarına değinilmektedir. (s. 184-187)

Sonuç bölümünde çalışmanın başından itibaren var olan Ehl-i Sünnet'in bir mezhep olduğuna yönelik ifadelerin yerini Ehl-i Sünnet'in belirli bir mezhebi ifade etmekten ziyade birçok mezhebi içinde barındıran şemsiye bir kavram olduğu iddiasına bıraktığı görülmektedir. (s.190) Çalışmanın genelinde, Ehl-i Sünnet ile Sünnilik kav-

ramlarının birbirinin yerine kullanıldığı tespit edilmektedir. Birbirinin yerine kullanılan bu iki kavram ile ilgili sonuç kısmına gelindiğinde iki ayrı tanım yapılmaktadır. Sünniliğin geleneğe ve sünnete uyan gelenekçi zümreleri ifade etmek amacıyla kullanılan genel anlamlı bir kavram olduğu; Ehl-i Sünnet'in de gelenekçi söylemi benimseyen mezhepleri içeren oldukça genel bir şemsiye kavram olduğu ifade edilmektedir. (s.191) Bu bağlamda iki kavrama farklı tanımlamalar yapılması aslında bu iki kavramın özdeş olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla yazarın çalışmanın genelinde iddia ettiği bazı hususlardaki görüşlerinin sonuç bölümüne gelindiğinde nispi anlamda farklılaştığı görülmektedir.

Kelam Anabilim Dalı'nda hazırlanan bir doktora tezinin basılmış hali olan çalışmada, muhtevanın düzenlenmesi ve belirli bir bağlama oturtulmasına yönelik bir faaliyet olan başlıklandırmanın farklı bölümlerde aynı hususlara temas edilmesine dayanılarak bazı tekrarlar içerdiği düşünülmektedir. Netice itibariyle bu eserin, çağdaş ilahiyat araştırmaları arasında Ehl-i Sünnet'e yönelik kavramsal analiz çalışmasının oldukça az olması göz önünde bulundurulduğunda kavramın belirli ölçüde anlaşılmasına ışık tuttuğu söylenebilir. Aynı zamanda eserde, Ehl-i Sünnet'in tarihsel süreç göz önünde bulundurulurken ele alınması, alt bileşenlerine vurgu yapılması ve süreç merkezli fikrî takip çabasının bulunması gibi birçok önemli hususun göz önünde bulundurulduğu ve bu bağlamda çalışmanın oldukça önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Sünnilik- Ehl-i Sünnet ilişkisine ve ayrışmasına özellikle dikkat çekildiği çalışmada, alandaki çalışmalara göre erken denilebilecek bir dönemde kavramsal olarak böyle bir hassasiyetin mevcudiyeti çalışmayı ayrıca ön plana çıkarmaktadır.